

ДІАХРОНІЧНА МОВНА КОНСТАНТА ЯК ДОМІНАНТА МІГРАЦІЙ ІНДОЄВРОПЕЙСЬКИХ ПЛЕМЕН

У статті розглянуто реалізації іє. кореня *âr- зі значеннями ‘арії’, ‘землероби’, які показали на противагу багатьом іншим мовам, що у слов’янських має місце розвиток зазначеного кореня у вигляді псл. *ôr- (у д. укр. ir-). Ця типологічна риса слов’янських мов розглядається нами як “діахронічна константа” й домінанта міграції слов’янського етносу у давні часи його існування, зокрема в Північне Помор’є, Італію, Іран, Індію.

Ключові слова: індоєвропейська прामова, корінь *âr-, слов’янські мови, діахронічна константа, міграції племен.

В статье рассмотрены реализации ие. корня *âr- со значениями ‘арии’, ‘землеробы’, которые показали в противоположность другим языкам, что у славянских имеет место развитие корня в направлении псл. *ôr- (в д. укр. ir-). Эта типологическая черта славянских языков рассматривается нами как “диахроническая константа” и как доминанта миграции славянского этноса в древнее время его существования, в частности в Северное Поморье, Италию, Иран и Индию.

Ключевые слова: индоевропейский праязык, корень *âr-, славянские языки, диахроническая константа, миграции племен.

The article describes the realizations of the Indo-European root *âr- with the meaning ‘aryan’, ‘farmer’ which has proved that in Slavic languages the development of this root as PSl. *ôr- (in old ukr. ir-) takes place as opposed to other languages. This typological characteristic of Slavic languages has been analyzed as “diachronic constant” and dominant of Slavic ethnos migration in ancient times, particularly, to Northern Pomor’e, Italy, Iran, India.

Key words: Indo-European parent language, root *âr-, Slavic languages, diachronic constant, tribes migration.

Постановка питання. Дослідження словарного матеріалу різних індоєвропейських (іє.) мов показують, що в них зустрічаються особливості таких звукових змін, які супроводжують тривалий час якусь мову чи їх групу, являючись тим самим типологічною ознакою цих мов. Так, наприклад, досить показовою у цьому сенсі є давня особливість української та деяких інших мов, зокрема полабської, лужицьких, словінської, для яких у славистиці передбачається перехід давніх псл. $*\delta/*\acute{e} > i$ через дифтонг [1, с. 160–170]. У цьому випадку домінанта голосної /i/ при зазначених умовах свідчить про перебування предків полабів, сербів та українців на спільному терені, а це, в свою чергу, засвідчує їхній єдиний мовний союз. Подібним чином розглядається поширення в окремих гілках іє. та інших мов лабіовелярного приголосного /k^w/, який набув поширення в африканських, полінезійських та інших мовах, що дозволяє передбачити зародження іє. протомови на Африканському континенті та міграції сусідніх племен в регіони Азії, Полінезії та Америки [2]. Такі та подібні звукові ознаки в діахронії мов називаємо “діахронічною константою” за аналогією до такої ж граматичної ознаки у сфері історичної типології мов [3]. Очевидно, що шляхи поширення діахронічної константи в споріднених мовах засвідчать міграцію відповідних спільнот, і ця типова ознака буде виступати їхньою домінантою. Остання дозволить розглядати спірні питання щодо генези мов, походження відповідних племен та їхнього поширення у тому чи іншому ареалі.

Об’єктом дослідження виступають формальні ознаки (діахронічні константи) лексичних одиниць (слів) в історичному аспекті їх розвитку в окремих індоєвропейських мовах. **Предмет** спостереження утворюють фонетичні ознаки (константи) в словоформах, що з плином часу предстали в мовах.

Мету дослідження становить порівняльно-історичний аналіз діахронічних констант, що визначають міграцію та місце помешкання тих чи інших іє. племен.

Хід дослідження. Першочерговим у зазначеному дослідженні виступає виявлення діахронічної ознаки (константи) слов’янських мов, яка згодом спостерігається і виступає як домінанта міграції цих племен. Під зазначеним кутом зору нами розглядається діахронічна константа, яка була виявлена в ході дослідження лексичного матеріалу на пам’ятці “Велесова книга” (ВК), автентичність якої,

на нашу думку, переконливо показана в праці одного із авторів цієї статті [4].

Дослідженню передують аналіз найуживанішої лексики — власного імені першокнязя слов'ян *Ура*, яке широко представлено в названій давньослов'янській (давньоукраїнській) пам'ятці (тут і далі взято текст ВК і його переклад із книги Сергія Піддубного [5, с. 18–114]). При аналізі були розглянуті варіанти наймення *Op*, які стоять у функції суб'єкта, граматично в **називному** відм. однини. Таких форм виявилось 9, зокрема: ОРІЕ, ОРІЕ (дош. 4-Г), ОРІЕ (д. 10), ОРЕА, ОРЕ, ОРЕ (д. 24-В), ОРЕО (д. 26), ОРЕІ, ОЕРЕІ (д. 35-А).

Як свідчать тексти ВК, різні часові нашарування привели до вживання численних варіантів написання імені *Op*, зокрема в анлаутній позиції. Один із варіантів представлений у вигляді ОЕРЕІ (д. 35-А), в якому в анлауті наявна сполука /oe-/. У цілому зазначена форма вжита в контексті “*прийшов до них отець Орей*”. Порівняно до губного задньоязикового /o-/, що є типовим для імені *Op*, варіант /oe-/ являє собою делабіалізований /o/ і належить до звуків переднього ряду. Подібна зміна якості голосного — перехід із заднього ряду в передній — засвідчується, наприклад, у давньоукраїнських діалектах: бойк. *яблико* (укр. *яблуко*), лемк. *біво* (укр. *було*) [6, с. 91, 104]. Особливо чітко це явище проявляється у слов'янських мовах після йотованого /j/, коли, як зазначає А. Мейє, “всяка проста голосна заднього ряду змінилась у відповідну голосну переднього ряду”, наприклад, o > e, y > i та ін. [7, с. 95].

Як зазначає А. Мейє, в доісторичну епоху слов'янські мови не розрізняли тембр голосних /a/ та /o/, все ж у словах іє. походження давне *в передавалось через псл.*а, як, наприклад, суфікс імен-діячів на -arjъ походить із гот. — *âreis*, лат. — *ârius* [7, с. 44] (пор.: укр. *плугатар, вівчар, столяр*). У той же час псл. */o/ відповідає */a/ в інших мовах (пор.: *осльъ* та гот. *asilus, monorъ* та іран. *tapara*) [7, с. 44]. Таким чином, іє. корінь *âr- закономірно перейшов у праслов'янську спершу в *ar-, а потім в or-, тобто фонетично ім'я *Op* відповідає за своїм походженням вихідному іє. *âr — зі значенням ‘арій’ [8, с. 27–28]. Очевидно, що первинною в імені *Op* є семантика ‘арій’, або вірніше ‘арій-слов'янин’, що започаткував рід слов'янський, як свідчать дощечки ВК.

Подібні зміни як перехід задньої голосної в голосну переднього ряду мають місце і в неслов'янських мовах, зокрема в німецькій і її

давніх діалектах, коли розвиток звуку /o/ привів до зародження нової фонемі у сучасній німецькій мові: $\delta > \alpha > \ddot{o}$ (двн. *scōni* > свн. *schoene* > нім. *schön* 'гарний') [9, с. 131].

Таким чином, по відношенню до розвитку голосних заднього ряду в різні періоди існування слов'янських мов висновуємо наступні дериwати звукових змін: іє.**ā* > псл.**a* > **ō* > слав. /oi/ > д. укр. /i/.

На шляху до витворення у зазначених змінах голосного /i/ в діалектах української мови зустрічаємо дифтонги чи дифтонгоїдні сполуки типу /yi/, /oi/, /i/, /ei/. Така різноманітність має місце також у текстах ВК. Тут лише зазначимо, що наявність у ВК у споріднених словах написання *ѣ-іе-е-і*, як писав Б. Яценко, "можна пояснити лише тим, що вони виникли в різні періоди побутування і копіювання пам'ятки і не можуть бути віднесені тільки до IX ст." [10, с. 108].

Подібний до розглянутого вище варіант написання, відмітний від наймення *Op*, засвідчено також у вигляді ОІРЯН (д. 5-а). Фонетично початкове /oi-/ не відрізняється від вищерозглянутого делабіалізованого і відноситься до голосних переднього ряду. Зазначену форму вжито в контексті зі значенням "Щек — од оріян був він", де ОІРЯН представляє собою антропонімне утворення (а не ім'я *OP*) і позначає племя *оріяни*. Оскільки князь Шек згідно з текстами ВК був сином отця *Ора* (як і Кий та Хорів), то етнонім *оріяни* також пов'язаний з іменем *Op*. Можна допустити, що ім'я *Op* і також *оріяни* прямо відображають етнонім *арії*. Це припущення знаходить підтвердження нижче при аналізі інших варіантів написання імені *Op*.

Виходячи з попереднього, зазначимо, що хоча в текстах ВК широко подано розуміння того, що праотець *Op* породив синів, які започаткували слов'янські племена і серед них *русів*, все ж наймення *Op* фонетично ближче до етноніма ОІРЯН (д. 5-а), ніж до *русів*. Останнє у такому вигляді появилoся значно пізніше вжитку імені *Op*, хоча ці оніми є спорідненими. У тексті (д. 8) зустрічаємо вираз: ОСЬПОМЫНЬМО О ТЪ ЯКООБ ОЦЕ ОРЕІ ЕДИН РОД СЛАВЕНЕ, який перекладається: "Згадаймо про те, як при отці *Орію* єдиний рід слов'янський був". Тобто, при *Орії* слов'яни були єдиним цілим. Таке тлумачення відповідає істинному положенню речей і свідчить, що не тільки *Op*, а і його сини — *Кий*, *Шек* і *Хорів* представляють аріїв-слов'ян.

Повернімося до фонетичного аналізу варіантів імені *Op*. Окрім зазначених вище відхилень від початкового /o-/, в анлауті зустрічаємо

також такі форми написання цього імені: И РЪКША ИРЪИ (д. 38-А), де на початку лексеми *Ор* реалізується голосний переднього ряду /i/, в тексті перекладено “*і сказав Ірій*”. Інша форма ИРЪИ також має початковий /i/ в контексті “*і сказали Іру-отцю*”, те ж саме маємо в записі: СЫНИ ИРЪОВА (д. 38-А), що значить “[з] *трыома синами Оровими*”.

Отже, розглянуте вище явище делабілізації у вигляді /ô > oi > i/ за-ключає в собі два етапи фонетичної зміни: перший із них свідчить про утворення дифтонгу і тим самим про зміщення голосного у напрямку переднього ряду (характерного, наприклад, східнослов'янським мовам), а другий констатує утворення голосного /i/ — типового показника української мови. Зазначений фонетичний процес повністю чи частково відображений у різних словоформах тексту ВК, а не тільки наймення *Ор*. Так, у текстах (д. 1) зустрічаємо написання СТАРОІ ЧАСОІ (*старі часи*), МОІ (*ми*), ЕСЬМОІ (*єсь ми*), СТОІДІХОМСЯ (*стидаємося*), ТОІЯ (*той*), НОІ (*нас*), ПРАЩУРОІ (*пращурів*), ВОІРЕЩАІ (*дорікають*), ДОСТОІТІ (*достойні*), БОІТІ (*бути*) тощо.

Аналіз у цілому показав, що є потреба говорити про корінь *Ор*- з початковим /a-/, який тяжіє до імені *арій*, а коренева форма з /o-/ позначає старотця *Ора* — першопредка слов'ян. Подальша зміна початкового голосного /a-/ в напрямку /o- > /i-/ відноситься до того ж імені, але у мовленні окремих племен, серед них і давньоукраїнського, витворилося /i/. В тексті чітко розрізняються оніми з коренями *ар-*, *ор-* та *ір-*, із яких перший відноситься до етносу *аріїв*, а інші — до *слов'ян*, що вийшли із *арійської* спільноти.

Таким чином, розглянутий нами корінь імені *Ор* розвивався у напрямку: іє. *âr- > псл. [*ar-] > *ôr- > слов. ôr- > oir- > д.укр. ir- (наприклад: АРСТІЙ — АРІУВ — ОРЕА — ОІРЯН — ИРЪИ). У славистиці зазначається, що псл. *ô- змінилося в /i/ через стадію дифтонгу, як це має місце і в текстах ВК. Більше того, зазначені корені відображають хронологічно різні періоди і мають у собі деривацію смислу: 'арій' > 'арій-слов'янин' > 'слов'янин' > 'давньоукраїнець'. Як за формою, так і за змістом автор ВК досить вірно передав їх ужиток у слов'янських мовах. Отже, всесторонній аналіз фонетичної сторони імені *Ор* показав наступні його діяхронічні зміни, які можна подати в такому хронологічному порядку: іє. *AP- > слов. OP- > OIP- > IP-. Очевидно, найбільш ранньою є форма праотця слов'ян *Ор* зі

значенням ‘арій-слов’янин’. Про давність цього імені свідчать також композити з відповідним коренем у найменнях слов’янських князів: СВЕНТОРЕ (д. 4-Б), БІЛОЯРЬ (д. 4-В).

У цілому наймення *Op* пройшло розвиток: *Op* > *Opей* > *Opій*, серед яких останні є похідними від первісно однокореневої форми *Op*. Реальність останньої, на нашу думку, підтверджується у Г. Л. де Боплана, який, описуючи Крим, край Татарії, згадує місто без мурів на перешийку Перекопі, яке татари називають *Op* [Op] [11, с. 207]. Арабо-перські пам’ятки також свідчать у дельті Дону серед русів племена під подібними назвами: *Orthani (Arthani)*, *Arni*, *Orni*, *Arna*, *Orna* та міста *Artha*, *Orna* [12, с. 141, 162]. Все вищезазначене свідчить про те, що слов’янське *op-* походить із іє. кореня **âr(ə)*-, що семантично відноситься також до сфери землеробства, зокрема ‘орати’, ‘землероб’, ‘плуг’ та ін. (див.: [13, с. 169–170]: вірм. *araur* ‘плуг’, гр. *ἀρόω* ‘орю’, лат. *arō* ‘орати’, с. ірл. *ar* ‘зорана земля’, кіпр. *ar* ‘тс.’, брет. *arar* ‘плуг’, гот. *arjan* ‘орати’, дсканд. *erðr*, лит. *árti*, лтс. *ara* ‘зорана земля’, дпрус. *artoys* ‘землероб’, тох. АВ *āre* ‘плуг’). Як бачимо, в жодному випадку в зазначених мовах не реалізується корінь **or-*, зате в слов’янських мовах у споріднених давніх формах зустрічаємо лише кореневе *op-*, наприклад: укр. *opamи*, р. *opamь*, др. *opamи*, п. *orać*, ч. *orati*, слц. *orat’*, вл. *worać*, нл. *woraś*, болг. *opá*, м. *opa*, схв. *òpamи*, стсл. *opamи*, псл. **orati* (із іє. **ar-* ‘орати’) [14, с. 207–208].

Таким чином, виходячи із вищерозглянутого аналізу і порівняння в мовах варіантів реалізації іє. **âr-* зі значеннями ‘арії’, ‘землероби’, можемо констатувати, що похідний корінь у вигляді **or-* з тими ж значеннями реалізується лише в слов’янських мовах, тобто зазначена фонетична ознака виступає в цих мовах у ролі **діахронічної** константи. І очевидно, що там, де псл. **op-* у споріднених словах має таку реалізацію, можна з впевненістю говорити про перебування в цих місцях слов’ян. Зупинімося детальніше на цій стороні питання, що торкається міграції слов’ян.

Давнина існування імені *Op* (*Opій*) у слов’янських народів, а також обширні міграції племен в Європі та Азії спонукають нас до пошуків його свідчень у давніх писемних пам’ятках слов’ян та інших народів. Спільними для них виступають єдині витоки із кореня іє. **âr-*.

Розгляд наймення першопредка слов’ян *Opa* логічно повинен бути продовжений у пошуках вживання цього ж кореня псл. **or-* у

писемних свідченнях слов'янських племен. Спорідненим до нього виступає ряд засвідчених у пам'ятках лексем, до яких уналежнюємо, перш за все, наймення слов'янського храму на о. Рюген у вигляді *Ар-кона*. Проте наявність назви цього храму у вигляді лат. *Arcona* свідчить, що початкове *ar-* відображає іє. варіант початкового голосного, такий ужиток *Аркона* має в собі неслов'янські витоки і показує ніби запозичення його у латинян. Зазначене наймення слов'янського святилища структурно розпадається на дві частини *Ар-кона*, остання із яких виступає у вигляді суфікса, що походить із іє. **k^wena* зі значенням 'один із..., перший'. У цілому зазначене наймення має смисл 'храм слов'ян'. У той же час в одному із словників давнини фіксується також інша назва цього храму у вигляді *Orcan*, а також подібна назва одного із поселень на північній стороні острова Рюген [15, с. 1750]. У такому вигляді наймення храму з початковим *op-* прямо засвідчує його слов'янську природу. Цей храм протиставляється іншому слов'янському святилищу під назвою *Петра*, що виник пізніше, маючи в назві суфікс *-тра* 'два, другий'. Одна і друга назви храмів мають у собі корінь /*op-*/ та його метатезу /*pe-*/, типову для сонорних, і позначають 'слов'янський (храм) перший/другий'.

Складове *-op* зустрічаємо в найменні воїна *Антенорь*, який з групою троянців-енетів (*Henetes*) прибув до Італії. Зазначене ім'я має структуру *Антен-орь* і позначає, на нашу думку, 'ант Ор' [16, с. 82].

Серед інших племен на Каспійському узбережжі Птолемей (II ст. н. е.) поміщає плем'я *орінеї* у вигляді *Οριναίοι*, що підтверджує факти щодо цього племені в ВК. Вжиток початкового *Op-*, яке в цьому корені є типовим для слов'янських мов, свідчить про його витоки із теренів слов'ян. Подібний висновок робимо щодо походження римського бога підземелля *Orcus*, в якому також присутній корінь *Op-* зі слов'янськими слідами. В літературі відносять витоки цього божества до етрусської релігії, але останні, вважаємо, також походять із теренів Трипілля [17].

С. С. Бессонова, розглядаючи скіфську міфологію, засвідчує змідіву *Ора*, народжену Землею. Торкаючись питання зв'язку цієї богині з якимсь із племен, археолог передбачає, що в культурі скіфської богині "відобразились в основному погляди місцевого північнопричорноморського населення" періоду індоєвропейської спільноти [18, с. 37].

Багато споріднених наймень у індоєвропейських народів із коренем **ор-* (< **ар*) засвідчено у Великому тлумачному словнику української мови, що належать, окрім іншого, до **язичництва**, що очевидно пов'язано з іменем його першопредка **Арія*, у слов'ян *Ора* [19]. Цікаво зазначити, що серед індоарійських (індійських) племен на сьогодні відомо 209 мов, серед яких значаться *хінді*, *урду*, *панджаба*, *непалі*, *орія*, *сіндхі* та інші. Особливу увагу звертаємо на мову **орія**, а також народ **орія**, що розмовляє цією мовою. Це населення знаходиться в східній частині Індії зі сторони моря і утворює штат *Орісса*. Існує також місто *Орія*, покровителем якого вважається святий Варсонофій Великий (VI ст. н. е.) — християнський святий, монах, учнем якого був Іоанн Пророк. Сучасна релігія *оріян* (95 %) — індуїзм. Більше 90 % орія живе в селах і займається землеробством, серед них поширені вмилі ювеліри, різьбярї по дереву та каменю. Сучасна мова *орія* близька до бенгальської. Предки *Орія* в давнину мешкали в державі Калінга (Індія), яка відома з VI ст. до н. е. [20, с. 7].

Наявність у зазначених вище словоформах кореня *ор-*, на нашу думку, свідчить про його давні витоки, коли народ *орія* в складі давніх індоаріїв мігрував із південних степів Причорномор'я в напрямку сучасної Індії. Цей давній шлях міграції індо-іранських народів, засвідчений в науковій літературі, привів до заселення сучасних Ірану, Індії та інших земель. Це підтверджують також наймення мови *сіндхі*, річки *Інд* (*Сінду*), які мають спорідненість зі слов'янськими іменами племені *синди* та річки *Дон* (*Sin*), розглянутих нами раніше [1, с. 98 і далі]. Це ж саме засвідчує і наймення першопредка слов'ян *Ора*, про якого часто йде мова у “Велесовій книзі”. Зупинімося ще на одній стороні розглядуваного питання щодо кореня *ор-*.

На нашу думку, перебування у доісторичний час давньоіндійських та слов'янських племен в дельті Дону та на узбережжі Азовського моря свідчить про тісні контакти цих мов, які, ймовірно, утворювали єдину мовну спільноту. Родовід носіїв зазначених мов, як і інших індоєвропейських, бере свій початок від терміну *арії*, тобто від кореня *ар-*. Останній становить собою самоназву народів Давнього Ірану та Давньої Індії, засвідчених історично в II–I тис. до н. е. Звідси походить етнонім *індоарії*, в якому зберігся корінь іє. **âr-*, і в цілому слово *арії* передається в індійських мовах наступним чином: д. інд. *ârya-*, авест. *airya-*, д. перс. *ariya*. Із досліджень відомо, що іє. **â* реа-

лізується у тій же якості в д. інд. через **â* [9, с. 15]. У той же час цей іє. голосний, як було нами показано вище, засвідчений у слов'янських мовах у прадавній час у вигляді **o*. Таким чином, іє.**âr-* розвивалося у слов'янських мовах у напрямку **ôr-*, в індійських же мовах цей корінь залишився без змін. Виникає питання, звідки ж появилось в одній із індійських мов *орія* початкове /*o-*/ в словах: *орія* ('мова, народ, місто'), штат *Орісса*. Оскільки давні індо-іранські племена вийшли із терену Приазов'я, де мешкали також слов'яни, то, на нашу думку, це індійське наймення народу й мови походить із спільного зі слов'янським *Op*, *оріяни* і т. п., тобто племена слов'ян, індійців та іранців зазначеного регіону утворювали єдиний мовний союз. Про це свідчить наймення іранців, яке зустрічається у ВК у вигляді: ІРОНЕ-ІСТІ, ІРОНІСТІ, ІРОНІ, ІРОНШТЕ, ІРОНШТІ, що має корінь ІРО-. Згадаймо, що така форма кореня засвідчена вище і має спорідненість з (д. укр.) *ir-*. Про родинність слов'ян та індо-іранців свідчать також згадки у ВК про *риб'ян* (д. 7-є), ЗА СТАР ЩАС РЫБЬЯНЫ ОСТАСЕ, що лишилися в Пендеба [ПЕНДЕБЕ] і згодом вимерли ("нічого від них не збереглося"), а також вшанування єдиного бога Інтра (д. 6-г). Очевидно, що серед індо-іранських племен, що мігрували на початку II тис. до н. е. в напрямку сучасної Північно-Західної Індії (Пенджаб) (д.6-є), були і племена слов'ян, що з часом асимілювалися серед індо-арійців і змістилися в Північну-Східну Індію, утворивши штат Орісса. Мабуть, до цього ж часу відноситься і поклоніння християнському святому, як говорилося вище. Відмічені факти підтверджують думку про те, що окремі слов'янські племена могли мігрувати з індо-іранським населенням до місць, що пізніше утворили Індію.

Висновки. Розглянуті в статті реалізації іє. **âr-* зі значеннями 'арії', 'землероби' показали, що цей корінь на противагу багатьом іє. мовам знаходить розвиток у слов'янських мовах у вигляді псл. **ôr-* (> слов. *ôr-*) та д.укр. *ir-*. Ця типологічна риса для слов'янських мов дозволяє розглядати псл. **ôr-/ir-* як "діахронічну константу", проявлення якої засвідчує перебування слов'ян у часи їхньої міграції в різних регіонах Європи та Азії. Сліди слов'ян мають місце в найменнях племен *оріяни*, *орія*, *іроні*, що свідчать про перебування слов'ян на територіях сучасних держав Україна, Прикаспійська Росія, Італія, Іран, Індія.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ

1. Таранець В. Г. Українці: етнос і мова : монографія / В. Г. Таранець. — Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2013. — 364 с.
2. Merlingen W. Zu den idg. Labiovelaren / M. Merlingen // *Klagenfurter Beitrage zur Sprachwissenschaft* 8. — 1982. — S. 283–291.
3. Гухман М. М. Историческая типология и проблема диахронических констант / М. М. Гухман. — М. : Наука, 1981. — 249 с.
4. Таранець В. Г. Велесова книга (історико-лінгвістичне дослідження) : монографія / Валентин Таранець. — Одеса : ВИД-во КП ОМД, 2015. — 173 с.
5. Хоругин І. Влескнига : науково-популярне видання / Ілар Хоругин ; переклад, примітки та коментарі Сергія Піддубного. — Вид. 2, уточнене, розширене. — Голованівськ, 2010. — 340 с.
6. Матвіяс І. Г. Українська мова і її говори / І. Г. Матвіяс. — АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; відп. ред. П. Ю. Гриценко. — К. : Наук. думка, 1990. — 168 с.
7. Мейе А. Общеславянский язык: пер. с фр. / А. Мейе ; общ. ред. С. Б. Бернштейна. — 2-е изд. — М. : Прогресс, 2001. — 500 с.
8. Таранець В. Г. Арії. Слов'яни. Руси : Походження назв Україна і Русь : монографія / В. Г. Таранець. — Вид. 2-ге. — Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2009. — 296 с.
9. Левицкий В. В. Этимологический словарь германских языков / В. В. Левицкий. — Винница: Нова Книга, 2010. — Том 1. — 616 с.
10. Велесова книга: зб. праукр. пам'яток I тис. до нової доби — I тис. нової доби / В ритм. пер. Б. Яценка. — К. : Велес, 2003. — 108 с.
11. Боплан де Г. Л. Описание Украины / Г. Л. де Боплан ; пер. с франц. З. П. Борисяк. — М., 2004. — 576 с.
12. Ibn-Foszlan's und anderer Araber Berichte über die Russen älterer Zeit / Ibn-Foszlan (Ibn-Fadhlan). — Text und Übersetzung. — St. Petersburg, 1823. — 377 S.
13. Pokorny J. An Etymological Dictionary of the Proto-Indo-European Language. — Leiden, 2007. — 3441 p.
14. Етимологічний словник української мови : у 7 т / гол. ред. О. С. Мельничук. — К. : Наукова думка 1982. — Т. 4. — 656 с.
15. Zedler J. H. Großes vollständiges Universal-Lexicon aller Wissenschaften und Künste / J. H. Zedler. — Leipzig ; Halle, 1732.
16. Чертков А. Д. Пелазго-фракийские племена, населившие Италию / А. Д. Чертков. — М., 1853. — 148 с.
17. Таранець В. Г. Етруски й Трипілля / В. Г. Таранець // Альманах : науковий збірник / ред. рада: О. Т. Полівчак та ін. — Івано-Франківськ : Просвіта-Світовид, 2014. — Вип. 3. — С. 85–89.
18. Бессонова С. С. Религиозные представления скифов / С. С. Бессонова. — К. : Наукова думка, 1983. — 139 с.
19. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. — К. ; Ірпінь : Перун, 2005. — 1728 с.
20. Карпушкин Б. М. Язык ория / Б. М. Карпушкин. — М. : Наука, 1964. — 120 с.